

خدمات فرهنگی اکوسیستم

فهیمة عشقی

دانشجوی دکترای پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا

fahimeheshghi114@gmail.com

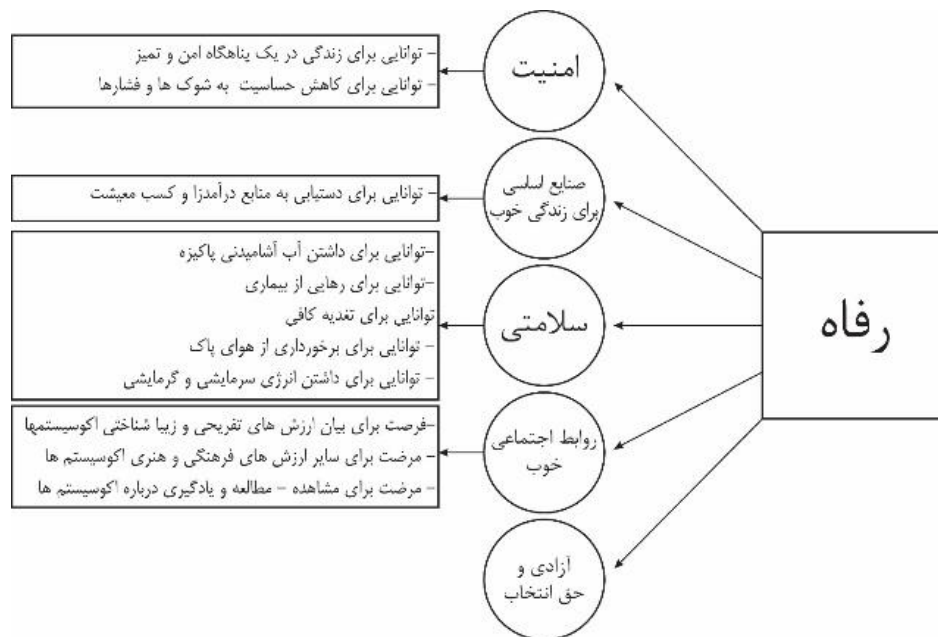
ارزیابی اکوسیستم هزاره، خدمات فرهنگی اکوسیستم را منافع غیر مادی معرفی می‌کند که انسان از طریق غنی سازی معنوی، رشد شناختی، تأمل، تفریح و تجارب زیباشناختی در اکوسیستم کسب می‌کند، و مزایای جسمی، ذهنی و عاطفی حاصل از آنها غالباً با ماهیتی ظریف، شهودی، ضمنی و با تظاهراتی غیر مستقیم بروز می‌یابند.

توجه به مزایای فرهنگی و ارزش‌های مرتبط با اکوسیستم‌ها، ویژگی بارز رویکردهای مبتنی بر خدمات اکوسیستم و در جهت مدیریت منابع طبیعی است؛ به همین دلیل خدمات فرهنگی اکوسیستم به عنوان مفهومی که از طریق آن، پژوهشگران و تصمیم‌گیرندگان می‌توانند سیستم‌های محیط زیستی را از نظر کمک به افزایش کیفیت زندگی و رفاه انسانی، درک کنند در دهه‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته و فرهنگ به عنوان یک متغیر مهم در کار مدیران و برنامه‌ریزان محیط زیست پذیرفته شده (Satterfield et al., 2013) و نقشی فراگیر در تعاملات انسانی پیدا کرده است (Diaz et al., 2018). از آنجائی که به دلیل ماهیت شهودی و ناملموس خدمات فرهنگی، ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و محیط زیستی متعلق به آنها از سوی تصمیم‌گیرندگان در سیاست‌های عمومی مربوط به خدمات اکوسیستم از وزن کمی نسبت به مقادیر مادی برخوردارند؛ بنابراین با معرفی خدمات فرهنگی و نحوه ارتباط این خدمات با رفاه انسانی، ادراک بهتری از آنها حاصل می‌گردد. رفاه انسانی و پیشبرد او به سمت توسعه پایدار به بهبود مدیریت اکوسیستم‌های زمین بسیار وابسته است تا از این طریق، محافظت و استفاده پایدار از آنها تضمین گردد؛ اما تا زمانی که تقاضا برای خدمات اکوسیستم مانند غذا و آب تمیز در حال افزایش است، اقدامات انسانی از توانایی بسیاری از اکوسیستم‌ها برای پاسخگویی به این نیازها می‌کاهد. سیاست‌های صحیح و مداخلات مدیریتی مانع تخریب اکوسیستم‌ها گردیده و سهم اکوسیستم‌ها را در رفاه انسانی افزایش می‌دهند؛ اما دانستن اینکه چه زمانی و چطور باید مداخله کرد به درک اساسی از سیستم بوم شناختی و اجتماعی بستگی دارد و اطلاعات حاصل از این ادراک، پیش شرط لازم برای تصمیم‌گیری صحیح می‌باشند. ارزیابی اکوسیستم هزاره، کمکی دانش بنیان برای اتخاذ این تصمیمات بوده و ظرفیت تجزیه و تحلیل و گردآوری این اطلاعات را فراهم نموده است. ارزیابی اکوسیستم هزاره به عنوان یکی از گسترده‌ترین تلاش‌ها برای ارزیابی پیامدهای تغییرات اکوسیستم‌ها بر خدمات اکوسیستم و رفاه جامعه انسانی، مجموعه فوایدی را که انسان از اکوسیستم بدست می‌آورد با عنوان خدمات اکوسیستم و عنصری اساسی در برقراری رفاه معرفی می‌کند (ارزیابی اکوسیستم هزاره، ۲۰۰۵: ۷۹). چارچوب خدمات اکوسیستم در ابتدا یک مفهوم اکولوژیک-اقتصادی در ارزیابی عملکردها و فرآیندهای

بیوفیزیکی اکوسیستم‌ها تلقی می‌شد و بتدریج با گنجاندن خدمات فرهنگی اکوسیستم در کنار سایر خدمات اکوسیستم‌ها، مفهوم اکولوژیک-اجتماعی را نیز به خود اضافه نموده است (Kenter et al., 2015, Chan et al., 2012 a,b, Daniel et al., 2012).

رفاه (Well-being):

مقصود از بهزیستی یا رفاه، ملزومات اساسی برای یک زندگی خوب، آزادی، حق انتخاب، سلامتی، روابط اجتماعی خوب و امنیت تعریف می‌شود و در مقابل فقر قرار می‌گیرد که به عنوان "محرومیت آشکار از رفاه" تعریف شده است. عوامل ایجاد کننده رفاه در عین حال که توسط مردم تجربه و درک می‌شوند، وابسته به وضعیت نیز هستند (فضاهای محیطی) و منعکس کننده جغرافیای محلی، فرهنگ و شرایط اکولوژیک اند (Alcamo, 2003:3). شکل ۱، حوزه موضوعی رفاه را نمایش می‌دهد.

شکل ۱- حوزه مداخله رفاه

اکوسیستم (Ecosystem):

اکوسیستم یا زیست بوم، مجموعه‌ای پویا از جوامع گیاهی، جانوری، میکروارگانیسم‌ها و محیط غیرزنده‌ای است که به عنوان یک واحد عملکردی با هم در تعامل هستند. اندازه اکوسیستم‌ها بسیار متنوع است و انسان‌ها بخشی جداناپذیر از اکوسیستم محسوب می‌شوند. از یک حوضچه موقت در یک حفره درختی تا یک اقیانوس هر دو می‌توانند اکوسیستم تلقی گردند (Alcamo, 2003:3). طبق ارزیابی اکوسیستم هزاره در گزارش‌های جهانی، اکوسیستم‌های طبیعت به هشت طبقه شامل؛ دریایی، ساحلی، آبهای داخلی، جنگل، علفزار، بیابان، کوهستانی و قطبی تقسیم شده است (همان، ۵۵).

ارزیابی اکوسیستم هزاره (Millenium Ecosystem Assessment):

طی سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۵ و با حمایت سازمان ملل متحد، ارزیابی اکوسیستم هزاره برای سنجش پیامدهای ناشی از تغییرات اکوسیستم‌ها بر رفاه جامعه انسانی به کار گرفته شد. این سند، مبنایی علمی برای حفاظت و بهره برداری پایدار از اکوسیستم و نیز افزایش نقش آنها در رفاه جامعه انسانی در مقیاس‌های منطقه‌ای، ملی و محلی فراهم کرد و رویکردی مفهومی و روش‌مند را برای در نظر گرفتن گزینه‌هایی ارائه نمود که سهم اکوسیستم‌ها را در رفاه انسانی ارتقاء می‌بخشند و زمینه مناسبی را برای تصمیم‌گیرندگان دولتی، بخش خصوصی و جامعه مدنی فراهم می‌آورد تا اکوسیستم‌ها و خدمات آنها را در برنامه‌ریزی و اقدامات خود در نظر بگیرند. مهم‌ترین یافته‌های برنامه ارزیابی اکوسیستم هزاره در مورد تغییرات اکوسیستم‌ها و پیامدهای آن شامل موارد زیر می‌باشد (Carpenter et al., 2009; Reid, 2006; MA, 2005):

- تغییر اکوسیستم‌ها در پنجاه سال گذشته: در پنجاه سال گذشته، تغییرات جدی تری در اکوسیستم‌های جهانی ایجاد شده است و این فرآیند در نتیجه رشد نیاز انسان به منابع که هرگز در گذشته مشاهده نشده بود، حاصل شده است.

- سود و زیان‌های تغییر اکوسیستم‌ها: کاهش خدمات اکوسیستمی، احتمال افزایش تغییرات غیر خطی اکوسیستم‌ها و تشدید فقر جامعه، سه عامل مهم در کاهش منافع حاصل از اکوسیستم‌ها در بلندمدت به شمار می‌آیند.

- چشم‌انداز اکوسیستم‌ها در پنجاه سال آینده: نابودی خدمات اکوسیستمی می‌تواند بطور قابل توجهی در نیمه اول قرن بیست و یکم رشد داشته باشد و این موضوع مانعی در دستیابی به اهداف توسعه هزاره است.

- بهبود اکوسیستم‌ها: تغییرات امکان‌پذیری که بتواند بسیاری از این مشکلات را حل کند، وجود دارند. این تغییرات از اکوسیستم‌ها در برابر آسیب محافظت می‌کند اما تلاش کافی برای ایجاد چنین دیدگاهی به آسانی امکان‌پذیر نیست.

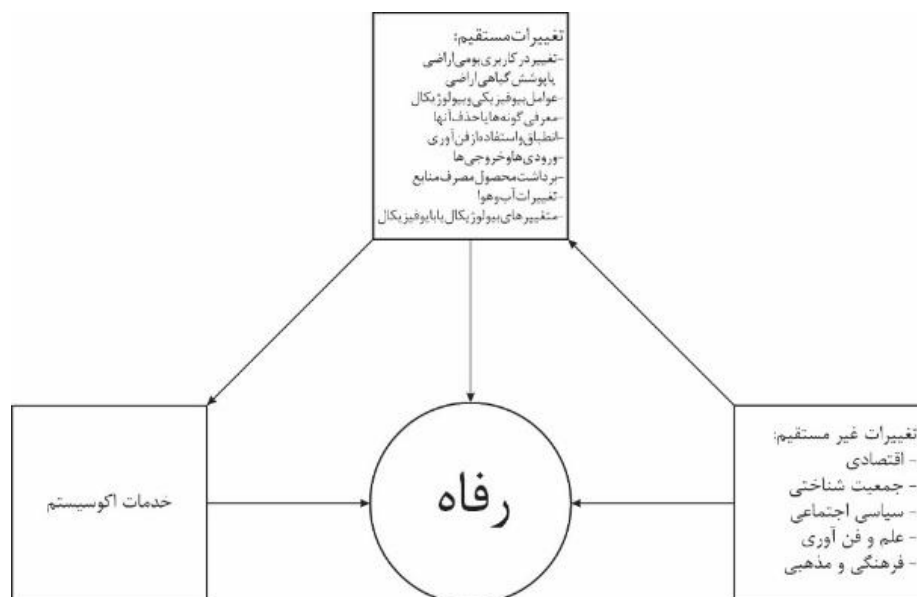
خدمات اکوسیستمی (Ecosystem Services):

اکوسیستم‌ها یا سامانه‌های بوم‌شناختی در برگیرنده مجموعه‌ای از موجودات زنده و غیر زنده می‌باشند که میان آنها تبادل ماده و انرژی برقرار است و بر اساس ساختارها، فرآیندها و عملکردهای خود شناخته می‌شوند و عملکردهایی که در آنها صورت می‌گیرد، محصول برخورد ساختار و فرآیندهای اکوسیستم است. بخشی از این عملکردهای اکوسیستم که به دست انسان قابل بهره‌برداری و استفاده است، خدمات اکوسیستم نامیده می‌شود. طبق ارزیابی اکوسیستم هزاره، خدمات اکوسیستم مجموعه‌فایده‌ای تعریف می‌شوند که انسان از اکوسیستم‌ها کسب می‌کند (اکوسیستم هزاره، ۲۰۰۵: ۷۹) و این خدمات در ۴ بخش اصلی طبقه‌بندی می‌شوند:

- ۱- خدمات حمایتی: خدماتی هستند که برای تولید و حفظ و نگهداری سایر خدمات اکوسیستم ضروری هستند؛ مثل تولید گاز اکسیژن از طریق فتوسنتز (DE Groot et al., 2000).
- ۲- خدمات تنظیمی: این خدمات مزایای حاصل از تنظیم فرآیندهای اکوسیستم هستند؛ مثل تنظیم اقلیم و یا کنترل فرسایش (Costanza et al., 2014).
- ۳- خدمات فراهمی: این خدمات محصولاتی هستند که از اکوسیستم حاصل می‌شوند؛ مثل غذا و فیبر (Yang et al., 2008).
- ۴- خدمات فرهنگی

چارچوب مفهومی ارزیابی اکوسیستم هزاره:

مطابق چارچوب مفهومی ارزیابی اکوسیستم هزاره که ارتباط خدمات اکوسیستم را با رفاه نشان می دهد؛ تغییرات در عواملی که بطور غیر مستقیم بر اکوسیستم ها تأثیر می گذارند (مانند جمعیت، فن آوری و سبک زندگی) می تواند منجر به تغییراتی گردد که مستقیماً بر اکوسیستم تأثیر گذار است (مانند صید ماهی یا استفاده از کودهای حاصلخیزی برای افزایش تولید غذا) و این تغییرات نیز باعث تغییرات خدمات اکوسیستم و در نتیجه رفاه انسانی می شود. این تعاملات در مقیاس های زمانی و مکانی مختلف، متفاوتند و می تواند در واکنش به تغییرات منفی و یا حتی، افزایش تغییرات مثبت صورت گیرند. به طور نمونه یک بازار جهانی ممکن است سبب از بین رفتن پوشش جنگلی شود که پیامد آن به افزایش شدت سیل در امتداد یک بخش محلی از رودخانه می انجامد (تأثیر منفی). چارچوب مفهومی ارائه شده در شکل ۲، این تعاملات را نمایش می دهد.

شکل ۲- چارچوب مفهومی ارتباط خدمات اکوسیستم و رفاه

خدمات فرهنگی اکوسیستم (Cultural Ecosystem Services):

از نظر پژوهشگران، خدمات فرهنگی اکوسیستم برخی از قانع کننده ترین دلایل برای حفاظت از اکوسیستم را ارائه می دهند و در حال حاضر یکی از مؤلفه های اساسی در همه چارچوب های خدمات اکوسیستم به شمار می آیند (Chan et al., 2011)؛ بنابراین شناخت و مشاهده پویایی خدمات فرهنگی اکوسیستم برای ارزیابی تأثیرات تخریب اکوسیستم بر رفاه انسان بسیار کارگشا است. درک بعد فرهنگی از اکوسیستم ها بطور قابل توجهی تحت تأثیر منطق ارزیابی هزاره می باشد و طبق تعریف آن، خدمات فرهنگی اکوسیستم شامل مزایای غیر مادی هستند که مردم از طریق غنی سازی معنوی، رشد شناختی، تأمل، تفریح و تجارب زیبا شناختی از اکوسیستم ها کسب می کنند (MA, 2005: 4) و مزایای جسمی، ذهنی و عاطفی حاصل از آنها، غالباً با ماهیتی ظریف، شهودی، ضمنی و با تظاهرات غیر مستقیم، بروز می یابند (Kenter et al., 2011).

انواع خدمات فرهنگی اکوسیستم:

- مطابق ارزیابی هزاره، خدمات فرهنگی در ۱۰ موضوع قابل تشخیص است (اکوسیستم هزاره، ۲۰۰۵: ۵۱):
- ۱- تنوع فرهنگی: تنوع اکوسیستم‌ها یکی از عوامل مؤثر بر تنوع فرهنگ‌ها محسوب می‌شود.
  - ۲- ارزش‌های معنوی و مذهبی: در بسیاری از ادیان، ارزش‌های معنوی و مذهبی به اکوسیستم‌ها یا اجزاء آن مربوط است. آموزه‌های دینی همواره برای ارکان طبیعت به ویژه آب، خاک و گیاه، ارزش قائل است. چنین ارزشی در طول تاریخ به سبب شناختی ایجاد شده که بشر نسبت به عملکرد این منابع پایه برای بقا و سلامت خود داشته است.
  - ۳- سامانه‌های دانشی: سیستم‌های دانش چه سنتی و چه رسمی، یکی از خدمات فرهنگی اکوسیستم‌ها محسوب می‌شود که در فرهنگ‌های مختلف به شکل‌های متفاوتی بروز می‌کند.
  - ۴- آموزش یا ارزش‌های آموزشی: اکوسیستم‌ها از طریق اجزا و فرآیندهای خود، مبنای آموزش رسمی و غیر رسمی را در جوامع فراهم می‌کنند.
  - ۵- الهام بخشی: اکوسیستم‌ها منبعی غنی و الهام بخش برای هنر، آداب و رسوم قدیمی (فولکلور)، نمادهای ملی، معماری و تبلیغات هستند.
  - ۶- زیباشناسی یا ارزش‌های زیباشناختی: جلوه‌های زیبا و جذابیت‌های بصری اکوسیستم‌ها باعث حس خوشایند و رضایت طبع، تحسین دل و ماندگاری تصاویر در ذهن مردم است.
  - ۷- تعاملات اجتماعی: اکوسیستم‌ها به سبب عرضه بسیاری از محصولات که بهره برداری از آنها به سازگاری با تحولات اکوسیستم‌ها و مشارکت‌های جمعی و اجتماعی نیازمند است، بستری برای تعاملات اجتماعی مهیا می‌کنند.
  - ۸- حس مکان: مکان پدیده‌ای است که انسان در تعامل خود با آن، بدان معنا بخشیده و به آن دلبسته می‌شود، تا آنجا که گاه حتی خود را با آن باز می‌شناسد.
  - ۹- ارزش میراث فرهنگی: اکوسیستم‌ها، گاهی دربرگیرنده بناها یا سازه‌های قدمت دار (باستانی یا تاریخی) و عمارت‌ها و دست ساخته‌های فرهنگی نمادین و یا مکان وقوع برخی رویدادهای تاریخی یا فرهنگی هستند.
  - ۱۰- تفریح و اکوتوریسم: اکوسیستم‌ها به سبب جذابیت‌های بصری، جلوه‌های نظام سکونت و فعالیت بومی پیرامون خود از محیط‌های پرجاذبه برای هدف گردشگری محسوب می‌شوند.

چارچوب مفهومی خدمات فرهنگی اکوسیستم:

- خدمات فرهنگی اکوسیستم در چارچوب مفهومی شکل ۳، به عنوان فرآیندهای رابطه ای و موجودیت‌هایی که مردم بطور فعالانه و از طریق تعاملات با اکوسیستم‌ها ایجاد می‌کنند، بیان می‌شوند؛ مؤلفه‌هایی که در قالب این چارچوب می‌توانند به درک خدمات فرهنگی کمک کنند عبارتند از (Fish et al., 2016):
- فضاهای محیطی: مکانها و مناظری که مردم در آنها با همدیگر و با محیط طبیعی در تعامل هستند؛ مثل یک مسیر پیاده روی، یک خیابان، یک تپه، یک منطقه حفاظت شده دریایی و یا پارک ملی.
- اقدامات فرهنگی: تعاملات بین مردم و محیط طبیعی که عبارتند از:

-بازی و ورزش: فعالیتهای اوقات فراغت که شامل تعاملات غیر رسمی بین مردم و محیط طبیعی است و امکان دارد کم تحرک، فعال، انفرادی یا اجتماعی باشند؛ مثل پیاده روی و چرخه سواری، نگاه کردن و غیره.

-ایجاد و بیان: فعالیتهای اوقات فراغت که با ساخت آگاهانه آثار و فرآیندهای نمادین، تعریف می شود و ممکن است شامل کارهای انفرادی با الهام از محیط طبیعی مثل طراحی و نقاشی، شعر و موسیقی و نیز اجراهای سازمان یافته و شرکت در مناسک و آیین های سنتی و بومی باشد که به نوعی محیط طبیعی را ترسیم می کنند.

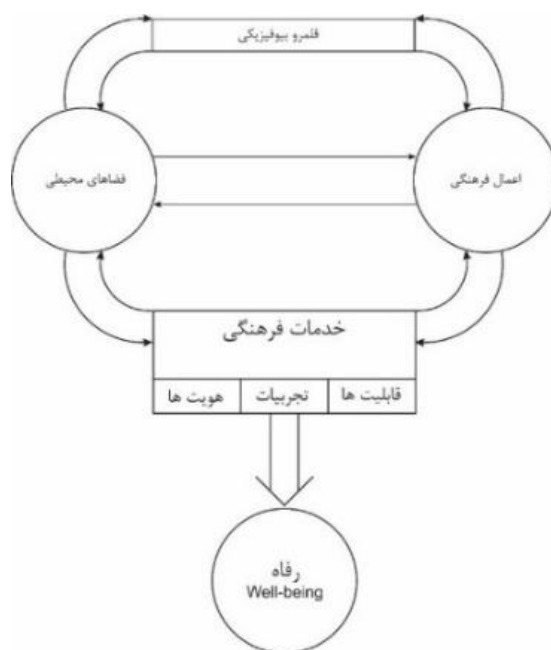
-تولید و مراقبت: فعالیتهایی که شامل روابط کاری و غیر کاری با محیط طبیعی هستند و بسیاری از مشاغل محیط زیستی و زمینی مانند محافظت و مدیریت محیط طبیعی را شامل می شود؛ مثل کشت زمین برای تولید غذا و ماهیگیری.

-جمع آوری و مصرف: فعالیتهایی که شامل تعامل منفعلانه و فعال با محیط طبیعی هستند و در هر دو زمینه کاری و غیر کاری اتفاق می افتند؛ مثل مصرف غذا و نوشیدنی از منشأ محلی و جمع آوری غذاهای طبیعی.

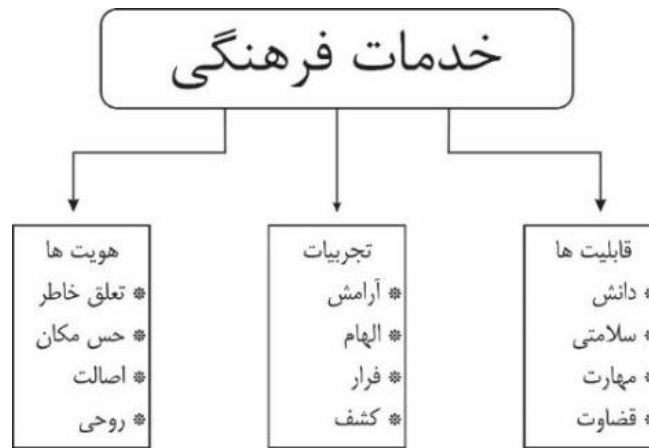
-خدمات فرهنگی: که با تعاملات بین مردم و محیط طبیعی کسب می شوند.

همانطور که در شکل ۳ نمایش داده شده است، فضاهاى محیطی، هم اقدامات فرهنگی را فعال می کنند و هم توسط آنها شکل می گیرند.

فضاهای محیط زیستی و اقدامات فرهنگی، خدمات فرهنگی را تولید می کنند. خدمات فرهنگی از ۳ طریق کلیدی قابل درک هستند: هویت هایی که شکل می دهند، تجربیاتی که قادر می سازند و قابلیت هایی که ایجاد می کنند (شکل ۴).

شکل ۳- چارچوب مفهومی خدمات فرهنگی اکوسیستم

شکل ۴- تشریح خدمات فرهنگی

منابع

- Alcamo, J. (2003). *Ecosystems and human well-being: a framework for assessment*. Island Press.
- Carpenter, S. R., Mooney, H. A., Agard, J., Capistrano, D., DeFries, R. S., Díaz, S., ... & Whyte, A. (2009). Science for managing ecosystem services: Beyond the Millennium Ecosystem Assessment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(5), 1305-1312.
- Chan, K. M., Goldstein, J., Satterfield, T., Hannahs, N., Kikiloi, K., Naidoo, R., ... & Woodside, U. (2011). Cultural services and non-use values. *Natural capital: Theory and practice of mapping ecosystem services*, 206-228.
- Chan, K. M., Guerry, A. D., Balvanera, P., Klain, S., Satterfield, T., Basurto, X., ... & Woodside, U. (2012). Where are cultural and social in ecosystem services? A framework for constructive engagement. *BioScience*, 62(8), 744-756.
- Chan, K. M., Satterfield, T., & Goldstein, J. (2012). Rethinking ecosystem services to better address and navigate cultural values. *Ecological economics*, 74, 8-18.
- Costanza, R., De Groot, R., Sutton, P., Van der Ploeg, S., Anderson, S. J., Kubiszewski, I., ... & Turner, R. K. (2014). Changes in the global value of ecosystem services. *Global environmental change*, 26, 152-158.
- Daniel, T. C., Muhar, A., Arnberger, A., Aznar, O., Boyd, J. W., Chan, K. M., ... & von der Dunk, A. (2012). Contributions of cultural services to the ecosystem services agenda. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(23), 8812-8819.
- de Groot, R., van der Perk, J., Chiesura, A., & Marguliew, S. (2000). Ecological functions and socioeconomic values of critical natural capital as a measure for ecological integrity and environmental health. *Implementing ecological integrity: Restoring regional and global environmental and human health*, 191-214.
- Díaz, S., Pascual, U., Stenseke, M., Martín-López, B., Watson, R. T., Molnár, Z., ... & Shirayama, Y. (2018). Assessing nature's contributions to people. *Science*, 359(6373), 270-272.
- Fish, R., Church, A., Willis, C., Winter, M., Tratalos, J. A., Haines-Young, R., & Potschin, M. (2016). Making space for cultural ecosystem services: Insights from a study of the UK nature improvement initiative. *Ecosystem Services*, 21, 329-343.

- Kenter, J. O., Hyde, T., Christie, M., & Fazey, I. (2011). The importance of deliberation in valuing ecosystem services in developing countries—evidence from the Solomon Islands. *Global Environmental Change, 21*(2), 505-521.
- Kenter, J. O., O'Brien, L., Hockley, N., Ravenscroft, N., Fazey, I., Irvine, K. N., ... & Williams, S. (2015). What are shared and social values of ecosystems? *Ecological economics, 111*, 86-99.
- Millennium ecosystem assessment, M. E. A. (2005). *Ecosystems and human well-being* (Vol. 5, p. 563). Washington, DC: Island press.
- Reid, W. V., Mooney, H. A., Capistrano, D., Carpenter, S. R., Chopra, K., Cropper, A., ... & Shidong, Z. (2006). Nature: the many benefits of ecosystem services. *nature, 443*(7113), 749-749.
- Satterfield, T., Gregory, R., Klain, S., Roberts, M., & Chan, K. M. (2013). Culture, intangibles and metrics in environmental management. *Journal of environmental management, 117*, 103-114.
- Yang, W., Chang, J., Xu, B., Peng, C., & Ge, Y. (2008). Ecosystem service value assessment for constructed wetlands: A case study in Hangzhou, China. *Ecological Economics, 68*(1-2), 116-125.